

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.9

**ОСОБИСТІТЬ ЗЛОЧИНЦЯ, ЯКИЙ ВЧИНЯЄ ЗЛОЧИНИ,
ПОВ'ЯЗАНІ З НАСИЛЬСТВОМ (КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)**

Храмцов О. М.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: у статті розглянуто якості, які притаманні особам, що вчиняють злочини, пов'язані з насильством. Наголошено на важливості їх встановлення для розробки заходів індивідуальної профілактики таких злочинів. Надано авторські рекомендації з приводу урахування якостей осіб, що вчинили злочини, пов'язані з насильством у практичній діяльності різних служб та підрозділів органів внутрішніх справ.

Ключові слова: особа, що вчинила злочин, особистість злочинця, суб'єкт злочину, запобігання, індивідуальна профілактика.

Аннотация: в статье рассмотрены качества, присущие лицам, которые совершают преступления, связанные с насилием. Указано на важность их установления для разработки мер индивидуальной профилактики таких преступлений. Даны авторские рекомендации по учёту качеств лиц, которые совершили преступления, связанные с насилием в практической деятельности различных служб и подразделений органов внутренних дел.

Ключевые слова: лицо, совершившее преступление, личность преступника, субъект преступления, предотвращение, индивидуальная профилактика.

Annotation: have been considered qualities' of the people who commit crimes related to violence. Indicates is the importance of establishing measures for the development of individual prevention of such crimes. Are given recommendations for accounting of authors quality of the persons who have committed crimes involving violence in practical activity of different services and departments of internal affairs.

Key words: a person who committed the crime, the personality of the offender, the subject of crime, prevention, individual prevention.

На механізм учинення будь-якого злочину впливає багато різноманітних чинників. Але рішення вчинити злочин чи відмовитися від цього залежить від самої людини. Особистість злочинця є ключовою категорією кримінології. Найважливішим питанням у цій сфері є питання встановлення різниці в якостях між особами, які вчиняють злочини і правослухняними особами. Щодо цього в кримінології існує декілька позицій. Одні вчені вважають що особи, які вчиняють злочини відрізняються від правослухняних громадян наявністю у них антисуспільної спрямованості (установки) особистості. Інакше це називають суспільною небезпечністю особи, яка вчинила злочин. Таких осіб пропонується називати криміногенною особистістю або злочинною особистістю. Інша позиція полягає в тому, що її представники взагалі не визнають існування поняття «особистість злочинця», тому що остання не характеризується специфічними ознаками. Існує і третя, компромісна позиція, представники якої вважають, що термін «особа, що вчинила злочин» є родовим до термінів «особистість злочинця» (криміногенний тип) та випадковий злочинець. Не вдаючись до полеміки з цього питання ми зазначимо, що дійсно не всі особи, які вчинили злочини характеризуються як злочинні особистості. Про останні йдеться у випадках, коли такі особи займаються злочинною діяльністю певного виду. Проблемою вивчення особистості злочинців, які вчиняють злочини, пов'язані з насильством займалися вчені-кримінологи: Ю. М. Антонян, О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, О. М. Гумін, І. М. Дашин, О. М. Джуца, А. Е. Жалінський, В. П. Ємельянов, А. Ф. Зелінський, О. М. Ігнатов, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, Е. П. Побігайло, А. Б. Сахаров, А. І. Тузов, В. О. Туляков, В. П. Філонов, В. І. Шақун та інші. Разом із тим, потребує належної оцінки особистість злочинця, який вчиняє злочини, пов'язані з насильством саме на сучасному етапі з урахуванням тих змін у державі, які сталися останнім часом.

Метою статті є визначення основних особистісних ознак, притаманних особам, що вчиняють злочини, пов'язані з насильством і надання авторських рекомендацій щодо індивідуальної профілактики таких злочинів.

Особа, яка наділена свідомістю, є творцем своїх вчинків та їх первинною причиною. Про автономію особи в процесі детермінації поведінки дуже повно і змістовно зазначив В. Франкл: «Людина – не річ серед інших речей. Речі детермінують одна одну. Людина ж визначає себе сама. Або, скоріше, вона вирішує, чи дозволити собі або ні бути визначеною...» [1, с. 84]. Однак у дійсності все набагато складніше. Як свого часу зазначив Г. Ашаффенбург: «Риси грубої жорстокості врівноважуються сентиментальними нахилами, вразлива брехливість одного знаходиться в різкій суперечності з відвертою наївністю іншого, і що дивніше, часто в одному і тому самому індивідуумі ми зустрічаємо поєднання суперечливих якостей» [2, с. 11].

І дійсно, дуже важко виділити певні якості, які можуть охарактеризувати особу злочинця. Факт вчинення злочину не завжди характеризує його автора як особу злочинця. У процесі проведення великої кількості досліджень, спрямованих на вивчення якісних характеристик особи злочинця, встановлено, що немає єдиної (або кількох)

окремих якостей, які викликали б злочинну поведінку та відокремлювали б осіб, що вчиняють злочини, від осіб, що дотримуються соціальних норм суспільства. О. Р. Ратинов писав, що принципово різнить злочинців від не злочинців не одна якась якість або їх сума, а якісно неповторне сполучення та при цьому особлива питома вага кожного... тобто комплекс особистісних особливостей, який має характер системи [3, с. 162].

На наш погляд, слухною та обгрунтованою є позиція А. Ф. Зелінського, який виокремлював терміни «особа злочинця» та «особа, яка вчинила злочин». На його погляд, ці терміни не є тотожними. «Про особу злочинця можна говорити лише стосовно людини, яка винувата в злочинній діяльності, тобто такої, що вчинила низку навмисних, цілеспрямованих, передбачених кримінальним законом дій заради реалізації спільного для них мотиву [4, с. 23].

Слід також погодитися з тим, що особу злочинця характеризує не одна або кілька психологічних ознак, а їх сукупність. Але на відміну від досліджень кримінологів та психологів цілі та завдання правоохоронної діяльності мають більш обмежений та конкретно спрямований характер. Вимоги закону щодо урахування особи винного у злочині не передбачають тотального вивчення всіх її особливостей, якостей та характеристик. У зв'язку з цим автор підтримує думку О. Д. Сітковської про необхідність урахування тих якостей та стану особи винного, що проявилися в механізмі злочинної поведінки або мають значення для індивідуалізації покарання, тобто кримінально релевантні [5, с. 225, 227].

Але при аналізі механізму індивідуальної злочинної поведінки слід завжди пам'ятати, що остання має за формою ті ж самі психологічні елементи, процеси та стани, що і механізм правомірного вчинку, проте сповнені іншим соціальним й ідеологічним змістом. Механізм злочину, функціонуючи в розгорнутому та згорнутому вигляді, включає різні емоційні стани, реалізує волю та свідомість суб'єкта, однак і емоції, і воля, і свідомість злочинця спрямовані на досягнення антисуспільних цілей, а їх зміст суперечить об'єктивним закономірностям соціального розвитку.

На думку Ю. М. Антоняна, М. І. Єнікєєва та В. Є. Емінова, відправним пунктом у вивченні будь-якої особи є розуміння її як цілісного утворення, як єдності усіх властивостей та якостей, що відбивають зв'язок та взаємодію особи та соціального оточення, в якому особа живе та виховується і в якій себе проявляє. Відомо також, що жодна з людських якостей, взята ізольовано, не визначає поведінки та її спрямованості, що всі якості та властивості індивіда прямо або непрямо пов'язані між собою. Однак вивчення особи як цілісного витвору представляє собою не аналіз її складників, а встановлення головної якості, що володіє можливістю системотворення та внаслідок цього визначає інші її якості й поведінку в цілому. Такою якістю може бути агресивність, що зумовлює і сприймання навколишнього світу, характер поведінки та її спрямованість. Можна стверджувати, що у деяких людей агресивність виявляється системною якістю, що дозволяє зрозуміти внутрішню «доцільність» злочинну поведінку. Ця якість створює сутність цієї особи, а якщо уявити собі, що вона усунута, то перед нами буде інша особа [6, с. 11]. Отже, більшість розглядуваних злочинців властива така якість, як агресивність.

Терміни «агресія» та «агресивність» не є синонімами. «Під агресивністю розуміється властивість особи, що відбивається в готовності до агресії. Таким чином, агресія – це певні дії, що наносять шкоду іншій людині, а агресивність – це готовність до агресивних дій щодо іншого, яку забезпечує готовність особи сприймати й інтерпретувати поведінку іншої людини певним чином (наприклад, таку, що загрожує). У цьому плані можна говорити про потенційно агресивне сприймання та потенційно агресивну інтерпретацію як про стійку особливість особи у світосприйманні та світорозумінні [7, с. 4]. Агресивність як риса особи може пов'язуватися із жорстокістю. Проте вона не співпадає з останньою. Жорстокість – це особистісна якість, яка характеризується найбільш небезпечними зовнішніми проявами, що виявляються у бажанні спричинити страждання та значну шкоду людині.

Окрім агресивності, є кілька морально-психологічних особливостей, що негативно характеризують злочинців, кримінально карані діяння яких пов'язані із насильством над іншою людиною. По-перше, це егоїстична спрямованість особи, що суперечить нормам моралі, бездуховність, злобність, вороже ставлення до суспільства. На формування особи агресора впливають негативний досвід дитинства, психологічне та соціальне відчуження, що призводять до потрапляння людини в маргінальне середовище, до п'янства та наркоманії. У результаті цього формується тривожність, як фундаментальна якість особи, що приводять до того, що людина сприймає світ як ворожий, такий що погрожує її існуванню.

На нашу думку, емоційне відчуження батьків, конфлікти в родині є лише важливими умовами формування особи розглядуваного злочинця. Так, серед вивчених нами засуджених осіб 63% відчували на собі негативний вплив у родині (батьки часто ображали їх або навіть знущались). У них нерідко виникали конфлікти з батьками, що вирішувались агресивними діями як з боку батьків, так і з боку самих дітей. Крім того, в особі, яка постійно є свідком агресивної поведінки в сім'ї, формується така особистісна якість, як ригідність, під якою розуміється невміння людини змінювати свою поведінку у відповідності зі зміною ситуації, це прихильність до одного і того самого стилю поведінки, не дивлячись на те, що змінилася життєва ситуація. Ригідність дуже часто пов'язана із тривожністю, тому взаємодія цих двох якостей особи має стимулюючий вплив на її злочинну поведінку.

Слід погодитися з Л. М. Балабановою, яка вважає, що тривожність, агресивність, жорстокість, конфліктність, ригідність та деякі інші риси призводять до створення нової системної якості особи – дезадаптованості таких суб'єктів, їх відчуження від суспільства, малих соціальних груп та їх цінностей [8, с. 224].

Безпосередньою причиною злочинної поведінки злочинців, діяння яких пов'язані із насильством над іншою особою, виступають дефекти інтелектуальних, вольових та емоційних якостей особи – прагнення до конформності, навіюваність, підвищена емоційність у виді дратівливості, нестриманості, запальності. Так, проведеним нами дослідженням встановлено, що 65% злочинців мали підвищену емоційність, що проявлялася у дратівливості та запальності.

На насильницьку поведінку злочинців впливають й акцентуації характеру. «Це такі особливості особи, що не є зовсім патологічними, але знаходячись на межі норми та патології, істотно впливають на поведінку, в т. ч. й на

злочинну» [9, с. 34]. Вплив акцентуацій характеру на вчинення злочинів, пов'язаних із насильством над іншою особою, є розвитком цих якостей людини в негативному напрямі. Це не патологічні особливості особи, але вони разом із життєвою ситуацією змістовно впливають на вибір агресивного стилю поведінки в міжособистісних стосунках. Проведенням дослідженням встановлено, що серед злочинців найбільш поширеними є такі акцентуації: циклоїдна (афективно-лабільна), гіпертимна, екзальтована та збудлива. Отже, 45,5% осіб мали циклоїдну акцентуацію, що характеризується чітким чергуванням періодів підйому та депресії. Іншою найбільш поширеною серед досліджуваних злочинців виявився є гіпертимний тип акцентуації (25,6%). Хоча агресивні прояви серед останніх виникають не дуже часто, але вони протікають дуже емоційно та небезпечно для оточуючих. Їх судження часто є легковійними, а вчинки аморальними. Вони часто стають ініціаторами та керівниками злочинних угруповань.

Екзальтований тип акцентуації характеризується частою зміною настрою та емоційного стану. Вони важко переживають образи і конфлікти, легко піддаються чужому впливу, в т. ч. й злочинному. На думку багатьох дослідників, цей тип акцентуації є найбільш криміногенним, оскільки такі акцентували некеровані, імпульсивні, дратівливі, аморальні. Привід до гніву може бути зовсім незначним, але вибухи гніву не лише сильні, а й тривалі; від вербальної агресії переходять до фізичної. Серед злочинців, діяння яких пов'язані із насильством над іншою особою, така акцентуація складає приблизно 10,5%.

Інші види акцентуацій зустрічаються не так часто. Слід зазначити, що акцентуації особи безпосередньо не викликають агресивних дій. Для цього повинні існувати інші суб'єктивні й об'єктивні чинники. Але в сукупності всі ці чинники, включаючи й акцентуації, впливають на кримінальну поведінку. Із цього приводу В. В. Корольов зазначає, що внаслідок існуючих характерологічних порушень окремі особи легко створюють навколо себе конфліктні ситуації, необґрунтовано претендують на роль лідера в мікросоціальному середовищі, проявляють упертість та настирливість, заводять інтриги, легко підпадають під вплив оточуючих, фантазують, брешуть, змінюють свої погляди та переконання, виявляють нездатність до тривалого вольового зусилля, пасують у складних життєвих ситуаціях [10, с. 77]. За свідченням Ю. М. Антояна та В. В. Гульдана, такі відхилення притаманні майже половині засуджених за насильницькі злочини [11, с. 60-61]. У свою чергу, П. Б. Ганнушкін підкреслював, що для таких осіб притаманна афективна установка, яка завжди має дещо неприємний, забарвлений погано прихованою злістю відтінок, на загальному фоні якого час від часу, інколи з незначного приводу розвиваються бурні прояви нестримного гніву, що призводять до небезпечних насильницьких якостей. Вони є дуже егоїстичними, агресивними [12, с. 269-271]. Агресивні риси особи злочинця, діяння якого пов'язані із насильством над іншою особою, дуже часто ускладнюються зловживанням алкоголю та наркотиків, що викликають повну деградацію особи. За результатами кримінологічного аналізу нами встановлено, що 85,6% розглядуваних злочинів учинялися в стані алкогольного сп'яніння.

Наші висновки підтверджуються й іншими вченими. Дослідниця жіночої злочинності А. Б. Блага зазначає, що для жінок, які вчиняють агресивні злочини, притаманні тривожність, репресивність, уразливість на фоні високої підозрливості, заздрісності, егоїстичності й емоційної нерівноваженості. Схильність до гарячності, грубості у них так само підвищена (60%). Високий рівень образливості (64%) і підозрливості (57%) свідчить про недовіру, заздрість до оточуючих. Середній рівень прямої фізичної агресії складає 74%; непряма агресія, при якій не завдається фізична шкода потерпілим, – 50%; вербальна агресія складає 59% [13, с. 10]. О. М. Подільчак наголошує, що вчиненню насильницьких злочинів жінками передують нагромадження тяжких переживань, афективних станів і міжособистісних конфліктів як у середині сім'ї, так і в навколишньому середовищі і, як наслідок, формування мотивів особистої неприязні. Для жінок притаманні мотиви корисливості, помсти та ревнощів. Останній є більш поширеним ніж у чоловіків. Це зумовлено їх високою емоційністю [14, с. 12].

Цікавими уявляються й висновки науковців щодо певних психологічних особливостей насильницьких сексуальних злочинців. Так О. Ю. Дишлевий, вивчаючи особу гвалтівників, дійшов висновків, що у 17% злочинців виявлено розлад сексуального потягу (раптофілія), яка характеризується тим, що людина, яка страждає на неї, дістає сексуальне задоволення, лише здійснюючи насильницький статевий акт. Адже психічний стан осіб визначався наявною в них патологією. У більшості з них (68%) спостерігалися диссоціальний і емоційно нестійкий, рідше демонстративний і шизоїдний розлади. У решті відзначалася розумова відсталість легкого ступеня (13%), шизоїдний розлад (9%) і синдром залежності від алкоголю (11%) [15, с. 5]. А. С. Лукаш визначила такі види девіацій серед осіб, які вчинили зґвалтування: психопатичні риси характеру (35,7%); наслідки черепно-мозкової травми (27,6%); – олігофренія у стані легкої дебільності (15,3%); хронічний алкоголізм як провокуючий чинник (13,3%). Ще 4,2% осіб були визнані неосудними [16, с. 12].

Визначення основних ознак особистості злочинця, який вчиняє злочини, пов'язані з насильством має не тільки теоретичне, а і важливе практичне значення. Це значення полягає в такому:

1. Для здійснення статистичного аналізу такого виду злочинів з урахуванням характеристики осіб, що їх вчиняють (визначаються основні соціально-демографічні ознаки таких злочинців).

2. Для прогнозування індивідуальної злочинної поведінки (індивідуальне кримінологічне прогнозування базується на двох основних підходах: а) прогнозування здійснюється на підставі узагальнення та аналізу біографії особи; б) прогнозування здійснюється на основі аналізу внутрішнього духовного життя особистості, її установок та мотивів.

3. При вивченні причин та умов вчинення конкретних злочинів, які пов'язані з особистістю злочинця (це стосується, в першу чергу, мікросередовища: родина, навчальний або трудовий колектив, неформальні групи тощо).

4. При встановленні мотивів вчинення злочинів (це впливає не тільки на запобіжну діяльність, а і кваліфікацію злочинів).

5. Для здійснення індивідуальних заходів профілактики з боку відповідних служб і підрозділів ОВС.

6. При здійсненні оперативно-розшукової діяльності (визначається психологічний портрет злочинця).

7. При призначенні судами покарання та звільненні осіб від кримінальної відповідальності та покарання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Франкл В. Человек в поисках смысла : монография / В. Франкл. – М. : Прогресс, 1990. – 366 с.
2. Ашаффенбург Г. Преступление и борьба с ним. Уголовная психология для врачей и социологов : монография / Г. Ашаффенбург. – Одесса : Типография Т. Неймана. – 1906. – 167 с.
3. Ратинов А. Р. Личность преступника: психологические аспекты / А. Р. Ратинов // Новая Конституция и актуальные вопросы борьбы с преступностью. – Тбилиси : Мцниереба, 1979. – С. 160-168.
4. Зелинский А. Ф. Криминология. Курс лекций / А. Ф. Зелинский. – Х. : Прапор, 1996. – 260 с.
5. Ситковская О. Д. Психология уголовной ответственности : монография / О. Д. Ситковская. – М. : НОРМА, 1998. – 285 с.
6. Антонян Ю. М. Психология преступника и расследования преступлений : монография / Ю. М. Антонян, М. И. Еникеев, В. Е. Эминов. – М. : Юрист, 1996. – 336 с.
7. Реан А. А. Агрессия и агрессивность личности / А. А. Реан // Психолог. журн. – 1996. – Т. 17. – № 5. – С. 3-17.
8. Балабанова Л. М. Судебная психология (вопросы определения нормы и отклонений : моногр. / Л. М. Балабанова. – Д. : Сталкер, 1998. – 432 с.
9. Зелинский А. Ф. Криминальная психология : монография / А. Ф. Зелинский. – К. : Юринком Интер, 1999. – 240 с.
10. Королев В. В. Психические аномалии как объект криминологического исследования / В. В. Королев // Сов. государство и право. – 1985. – № 5. – С. 74-78.
11. Антонян Ю. М. Криминальная психология : монография / Ю. М. Антонян, В. В. Гульдан. – М. : Наука, 1991. – 248 с.
12. Ганнушкин П. Б. Особенности эмоционально-волевой сферы при психопатиях / П. Б. Ганнушкин // Психология эмоций : Тексты / под ред. В. К. Вилонаса, Ю. Б. Гиппенрейтер. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – С. 252-279.
13. Блага А. Б. Криминологічні особливості жіночої злочинності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. Б. Блага ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2000. – 16 с.
14. Подільчак О. М. Мотиви та мотивація злочинів, учинених жінками : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. М. Подільчак ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – 20 с.
15. Дишлевой О. Ю. Механізми регуляції сексуальної поведінки чоловіків із психічними розладами, які вчинили зґвалтування (диференційна діагностика, психокорекція раптофілії) : автореф. дис. ... канд. мед. наук : 14.01.16 / О. Ю. Дишлевой ; Харк. мед. акад. післядипл. освіти МОЗ України. – Х., 2004. – 19 с.
16. Лукаш А. С. Зґвалтування: криминологічна характеристика, детермінація та їх попередження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. С. Лукаш ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2007. – 19 с.

УДК 343.8(73+410+48)

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ У СВІТІ НА ПРИКЛАДІ США, ВЕЛИКОБРИТАНІЇ І СКАНДИНАВСЬКИХ КРАЇН

Давиденко М. Л.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація: у статті розглянуто питання розвитку кримінальної політики на прикладі США, Великобританії і в скандинавських країнах. Досліджено історію розвитку кримінальної політики, зроблено порівняльний аналіз різних концепцій протидії злочинності шляхом застосування покарання. Зроблено аналіз нових світових практик протидії злочинам.

Ключові слова: кримінальна політика, тактика гарячих точок, третій сектор, теорія розбитих вікон.

Аннотация: в статье рассмотрены вопросы развития уголовной политики на примере США, Великобритании и в скандинавских странах. Исследована история развития уголовной политики, сделан сравнительный анализ различных концепций противодействия преступности путем применения наказания. Сделан анализ новых мировых практик противодействия преступлениям.

Ключевые слова: уголовная политика, тактика горячих точек, третий сектор, теория разбитых окон.

Annotation: the article discusses the criminal policy of the example of the US, Britain and the Scandinavian countries. Studied the history of criminal policy, the comparative analysis of different concepts of combating crime through punishment. The analysis of new global practices in combating crime.

Key words: the criminal policy, tactics hotspots, the third sector, broken windows theory.

Профілактична діяльність бере свій початок з 1829 року, а саме зі створення міністром внутрішніх справ Великобританії сером Робертом Пілем Лондонської муніципальної поліції, основною задачею якої було попередження злочинів та безпорядків. Формою попередження було визначено патрулювання на вулицях Лондону. Протягом останніх ста років основним методом профілактики злочинів залишалось патрулювання, яке методом